

عصر سنگ در خوزستان

دکتر مهدی مرتضوی، یوسف دیناروند^۱، هادی مهران پور^۲

دانشیار باستان شناسی دانشگاه سیستان و بلوچستان

^۱ کارشناس ارشد باستان شناسی، پایگاه باستان شناسی شوش

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران- پایگاه باستان شناسی شوش

Yousef.Dinarvand@yahoo.com

(تاریخ دریافت ۱۳۹۱/۱/۲۰ تاریخ پذیرش ۱۳۹۱/۳/۱۰)

چکیده:

یکی از مناطقی که تا به امروز به هر دلیلی وضعیت حضور انسان عصر سنگ در آن مجهول مانده، خوزستان و بخصوص بخش‌های شمال و شمال شرقی آنست که از هر جهت، چه شرایط جغرافیایی و اقلیمی بخصوص در دوران پلیستوسن، و چه شرایط زیست محیطی، مناسب سکونت انسان بوده است که البته اندک مطالعات صورت گرفته در این منطقه و مناطق همجوار نیز این موضوع را تقویت می‌نماید. اکنون با رجوع به منابع موجود، ضمن اشاره به آغاز این مطالعات و چگونگی روند آن در ایران، تاریخچه مطالعات این دوران در خوزستان استخراج شده و مطرح می‌شود. در اینجا به مطالعاتی که پیش از انقلاب تا امروز در حوزه عصر سنگ صورت گرفته اشاره خواهد شد و هدف، آشنایی با محوطه‌های این دوران و شناخت دوره‌های استقرار آنهاست. نتیجه این تحقیق بر ما روشن گردید که تا کنون محوطه‌های دوره‌های قدیم و میانی عصر سنگ در شمال خوزستان و محوطه‌های دوران متأخر مانند فراپارینه سنگی در بخش شرقی واقع شده‌اند. نکته برجسته اینکه رودهایی مانند کرخه و دز، نه تنها در ادوار فرهنگی و دوره‌های تاریخی و نیز حال حاضر خوزستان، بلکه در عصر سنگ نیز نقشی مهم و اساسی در تشکیل استقرارهای این دوران داشته‌اند.

واژگان کلیدی: عصرسنگ، خوزستان، رود کرخه، رود دز

مقدمه:

شناس نبود و سایر کارهای او در ایران به غیر از شوش پیگیری جدی نمی‌شد، اولین کار جدی را می‌توان مربوط به سال‌های دهه ۱۹۴۰ دانست که با فعالیت‌های کارلتون استانلی کوون در غار شکارچیان آغاز شد (Coon:1951). این مطالعات ابتدا در غرب ایران و در زاگرس متمرکز بود و سپس به سایر نقاط ایران گسترش یافت.

باستان‌شناسی عصر سنگ در خوزستان:

کارهای انجام شده در خوزستان در زمینه سنگ تا به امروز محدود و انگشت شمار بوده‌اند. اولین فعالیت مربوط به این دوران را گیرشمن در مکانی بنام غار پیده در نزدیکی شوشتر انجام داده است. متأسفانه گزارش یا مطلب کافی از این فعالیت برای ما برجا نمانده است و گیرشمن تنها به ذکر این مطلب در کتاب خود اکتفا نموده است. حتی مواد بدست آمده در این حفاری نیز امروزه در ایران موجود نیست (گفتگو با فریدون بیگلری). در مورد این کار چندین نکته را باید در نظر داشت. اولین نکته اینکه گیرشمن متخصص این دوران نبوده است. دیگر اینکه شیوه‌های کاوش در غار کاملاً با کاوش در تپه‌های باستانی متفاوت است. همچنین شناخت تکنیک‌ها و صنایع سنگی و دوره بندی‌ها و تاریخگذاری مربوط به عصر سنگ حتی از ۱۰ سال قبل تاکنون تغییر یافته چه برسد به ۶۰ سال قبل.

کاوش‌ها و مطالعات باستان‌شناسی بیش از یکصدوسی سال پیش در خوزستان آغاز گردیده است، اما در آغاز این روند توجهی به باستان‌شناسی عصر سنگ صورت نگرفت و می‌توان برخی از دلایل آن را گستردگی و فراوانی آثار دوره‌های پس از نوسنگی و بعد از آن به خصوص دوره‌های ایلامی و هخامنشی و یا وضعیت جغرافیایی دشت شوشان که به دور از ارتفاعات و پناهگاه‌های طبیعی واقع شده و تمرکز کارهای باستان‌شناسی در این قسمت دانست. تاکنون نیز اطلاعات جامعی در مورد استقرارهای عصر سنگ خوزستان ارائه نشده است.

باستان‌شناسی عصر سنگ در ایران و خصوصاً زاگرس بدنبال فعالیت‌هایی از این دست در عراق همچون حفاری‌های دوروتی گارود در پناهگاه زارزی و هزارمرد (Garrod:1930) که نخستین مطالعه صورت گرفته در زاگرس در نوع خود می‌باشد و بدنبال آن کاوش مهم‌ترین مکان پارینه‌سنگی زاگرس تا به امروز، در ابتدای دهه ۵۰ میلادی توسط رالف سولکی در غار شنیدار در کردستان عراق (Solecki:1971) آغاز شد.

گفته می‌شود که برای اولین بار ژاک دومرگان سرپرست هیئت باستان‌شناسی فرانسه در ایران، دست افزار مربوط به این دوران را در سواحل مازندران پیدا نمود (وندنبرگ، ۱۳۷۹:۳) و (اسمیت، ۱۳۷۹:۶۴). اما چون دومرگان باستان-

غار پیده در ۲۵ کیلومتری شهرستان لالی، در مسیر آبشار آرپناهی و در کوه انبار سفید واقع است. در بهار سال ۱۹۴۹م گیرشمن حفاری غار پیده را انجام داد. وی به ذکر نکاتی اندک که آن هم بیشتر برداشت های خود اوست اکتفا می کند. او به سکونت انسان های شکارورز در این محل و آشنایی آنها با چکش سنگی و تبر دستی اشاره می کند (گیرشمن، ۱۳۷۲: ۱۰). کار بعدی در این زمینه بررسی هنری رایت و گروهش در منطقه ایذه و در محل هایی چون دشت گل و دشت ایوه بوده است.

هنگامی که طرح پیاده کردن ساختمان "سد شهید عباس پور" مراحل مقدماتی را می گذراند، برای نخستین بار "ژان ریگارد" مردم شناس فرانسوی اهمیت بسیار زیاد آثار و دست افزارهای سنگی انسان های اولیه ی نجد ایران را که برای همیشه در زیر آب های دریاچه ی پهناور پشت این سد مدفون می شدند، به مسئولان باستان شناسی کشور یادآوری کرد.

دشت گل در بخش غربی رود کارون با چهار هکتار وسعت، بین کوه های "دلاره"، "دلاتون" و "شفاهی" محصور شده، از بین این کوه ها، رودخانه "الوم" جریان دارد که با رودچه های خود به "کارون" یا به قول بختیاری ها رود گپ (رود بزرگ) می پیوندد. نه تنها پرباری و غنای رود کارون که در عین حال یکپارچگی این دو دشت را با یکدیگر قطع می کند، در عین حال این بخش نه تنها یکی از دلایل تجمع انسان شکارچی بوده است، بلکه

بقایای چند غار وسیع آهکی در ارتفاعات این کوه ها که اکنون به سبب ریزش باران های متوالی و سقوط تخته سنگ های دیواره های آنان، بسیار کوچک شده اند، این مورد را تشدید می کند. این مناطق از تپه های کوچک و فرسوده سنگ آهک تشکیل شده اند، به جز قسمت هایی که در امتداد رود کارون قرار دارند، این بخش ها شامل تراس های رودخانه ای تشکیل شده از طبقات شنی می باشد. در زمان های گذشته و پیش از شروع کشاورزی به سبک جدید، این تراس ها احتمالاً محل رویش علف و درختان کنار بوده اند. این منطقه بوسیله کوه های بلند آهکی که محل رویش درختان بلوط هستند احاطه شده است. مجموع آثار یافت شده در این مناطق به بیست و هشت محوطه رسیده که تقریباً همگی به دوران زارزی مربوط می باشند (Wright & Kossary, 1979) و (Wright & Yaghmai, 1979).

البته در گزارش ایشان (رایت) آمده که بنظر می رسد در چهار محوطه آثار دوره های میانه و جدید پارینه سنگی وجود دارد که نویسنده با قطعیت از آن صحبت نکرده است. پس از آن در منطقه ایذه این موضوع دنبال نشد تا اینکه در سالیان اخیر مژگان جایز، دست به شناسایی محوطه های دیگری از دوره فرایینه سنگی و آغاز نوسنگی در این منطقه زد (Niknami et.al: 2009).

اما کمتر به نظر می رسد که جایی در شمال خوزستان آثار پارینه سنگی آن هم در سطحی وسیع بدست آید. در سال ۱۳۸۷ طی بررسی

محدوده اطراف رودخانه کرخه که نگارندگان نیز در آن شرکت داشت، آثار فراوانی از دوران پارینه سنگی بدست آمد (شیخ: ۱۳۸۹). براساس نظر متخصصان امر همچون فریدون بیگلری و حامد وحدتی نسب این آثار، دوره پارینه سنگی قدیم را با علامت سوال و دوره پارینه میانه را به قطع دربر دارد (گفتگو با محمد شیخ: ۱۳۸۹) که این مسأله در صورت انجام مطالعات بیشتر می تواند تحولات اساسی در مورد پیش از تاریخ خوزستان و گاهنگاری آن و حتی سایر مناطق همجوار بوجود آورد.

جدیدترین بررسی در این زمینه سال ۱۳۸۹ توسط نگارندگان در حاشیه رود دز در شمال خوزستان صورت گرفت، در این بررسی محوطه های دیگری از عصر سنگ شناسایی شد. در این بررسی که بصورت پیمایشی در حاشیه شرقی رود دز انجام شد در مجموع چهار محوطه مربوط به عصر سنگ شناسایی گردید. از این چهار محوطه، دو محوطه برای نمونه برداری و مطالعه انتخاب شدند.

محوطه اول در شمال شهرستان دزفول و در منطقه شهیون با مختصات جغرافیایی $47^{\circ} 27'$ عرض شمالی و $48^{\circ} 30'$ طول شرقی و در فاصله ۸۰۰ متری از رودخانه دز و در فاصله ۵۰۰ متری از ورودی پادگان قدس واقع گردیده است. در این محوطه ابتدا بخش مرکزی آن که تراکم بیشتری داشت به ابعاد 50×50 متر و داخل آن به شبکه های 1×1 متر تقسیم گردید و تمام نمونه های موجود در آن برداشت گردید.

سپس محدوده اطراف این مربع به شعاع ۳۵۰ متر بررسی شده و نمونه های مشاهده شده جمع آوری شد. در پایان از این محوطه ۱۰۰ قطعه مصنوعات سنگی جمع آوری گردید (دیناروند، ۱۳۹۰: ۵۲).

محوطه دوم نیز در همان منطقه ذکر شده برای محوطه شماره ۲ در فاصله ۱۸۲۰ متری شمال آن و با مختصات جغرافیایی $46^{\circ} 28' 32''$ عرض شمالی و $48^{\circ} 30'$ طول شرقی و در فاصله حدود ۷۲۰ متری از رودخانه دز واقع گردیده است. از این محوطه نیز ۳۳ قطعه مصنوع سنگی جمع آوری شد (همان: ۶۹).

نمونه های بدست آمده و مقایسه گونه-شناختی آنها با سایر نمونه های بدست آمده در زاگرس نشان می دهند که شکارورزان عصر سنگ احتمالاً در دوره های اواخر پارینه سنگی قدیم و پارینه سنگی میانه، حاشیه رود دز را به جهت دسترسی آسان به آب، منابع خام برای ساخت دست افزار و احتمالاً شکار انتخاب کرده اند (همان: ۱۰۰).

نتیجه:

متاسفانه مطالعات مربوط به عصر سنگ در خوزستان تاکنون اهمیت چندانی نداشته و به آن پرداخته نشده است. تعداد اندک پژوهشهای صورت گرفته این موضوع را تایید می کند در حالی که حاشیه های شرقی و شمالی خوزستان پتانسیل بسیار بالایی در این زمینه دارند. نقشه پراکنندگی نیز نشان می دهد که محوطه های

فصلنامه علمی تخصصی باستان شناسی ایران - واحد شوشتر

علوم انسانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان.

- شیخ، محمد، کتابچه همایش بررسی پارینه سنگی دشت شوش، حوزه رود کرخه، انتشارات سازمان میراث فرهنگی و گردشگری خوزستان، ۱۳۷۹.

- گیرشمن، رومن، ایران از آغاز تا اسلام، ترجمه محمد معین، ۱ جلد، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۲.

- Coon, C. *Cave exploration in Iran* 1949, Philadelphia, museum monographs, the university museum, university of Pennsylvania, Philadelphia, 1951.

- Garrod, D. A. E., *The palaeolithic of Southern Kurdistan: Excavations in the caves of Zarzi and Hazar merd*, bulletin of the American school of prehistoric reaserch 6, pp 8- 43, 1930.

- Niknami, [K. A.](#), [Jayez. M.](#), [Salahshour. N. A.](#), *New Epipalaeolithic-Protoneolithic sites on the Izeh Plain, south-western Iran*, *Antiquity*, Vol 83, Issue 321, September 2009.

- Solecki, R. S., *Shanidar the first flower people*, New Yourk: Alfred A. Knopf, 1971.

- Wright, H. T., and Kossary, Y., *archaeological survey on the Dasht-e Gol*, february 1975, in *archaeological investigations in Northeastern Xuzestan*, edited by Henry T. Wright, museum of anthropology, the university of michigan, *technical reports*, num 10, Ann Arbor, pp 1-18, 1979.

- Wright, H. T., and Yaghmai, I., *Archaeological survey in the vicinity*

شناخته شده تا به امروز در این حاشیه‌ها واقع شده‌اند.

محوطه‌های شناسایی شده در بخش شرقی همگی مربوط به دوره فراپارینه‌سنگی هستند. محوطه های شمالی در حاشیه رودهای دز و کرخه نیز دوره‌های پارینه سنگی قدیم و میانه را در بر دارند. در این میان تاکنون شواهدی از دوره پارینه سنگی جدید یا اوریناسی زاگرس مشاهده نگردیده که البته می‌تواند مربوط به اندک بودن پژوهشهایی از این دست در این منطقه باشد.

امید است که با توجه بیشتر مدیران مربوط و انجام بررسی‌های جامع، مناسب و بیشتر در این مقوله، در آینده‌ای نزدیک به میزان آگاهی‌های ما درباره وضعیت استقرارهای شکارگران دوران سنگ در جنوب غربی ایران افزوده شود.

منابع و مآخذ:

- اسمیت، فیلیپ، تاریخچه پژوهش‌های پارینه سنگی در ایران، ترجمه فریدون بیگلری، مجله کواترنری، سال دوم، شماره ۵، ۱۳۷۹، صص ۶۴-۶۸.

- برگ، لویی، و نندن، باستان‌شناسی ایران باستان، با مقدمه رومن گیرشمن، ترجمه عیسی بهنام، ۱ جلد، چاپ دوم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۹.

- دیناروند، یوسف، ۱۳۹۰، بررسی باستان‌شناختی عصر سنگ در حاشیه رود دز، پایان نامه کارشناسی ارشد، گروه باستان‌شناسی دانشکده ادبیات و

of Iveh, January 1976, in archaeological investigations in Northeastern Xuzestan, edited by Henry T. Wright, museum of anthropology, the university of michigan, *technical reports*, num 10, Ann Arbor, , pp 19-32, 1979.

- [Www. Iran caves.com/fa/cave detail.aspx](http://www.Iran.caves.com/fa/cave/detail.aspx)

Iran caves.com (غار پیده:)

نمایی از محدوده حاشیه رود کرخه (عکس از یوسف دیناروند)

تصویری از محوطه حاشیه رود دز و تعدادی از مصنوعات سنگی بدست آمده (عکس از یوسف دیناروند)

بررسی و تطبیق سکه های ساسانی ...

پراکندگی محوطه های عصر سنگ در خوزستان